

ਲੋਕਧਾਰਾ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਪੇਖ

Dr.Beant Kaur

Principal, Shivalik Girls College, Bhuchho Mandi

(Former Retd. Associate Professor,

D.A.V College, Bathinda)

Email: beantsidhu933@gmail.com

ਸਾਰ:

ਲੋਕਧਾਰਾ ਅੰਗਰੇਜੀ ਸ਼ਬਦ 'ਫੋਕਲੋਰ' ਦਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹੈ। ਜਰਮਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ *volk* ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫੋਕਲੋਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਵਰਤਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਚਿਰਲਿਓ, ਇਮਪਨੋਜ਼ਾ, ਜਾਰਜ ਫਾਸਟਰ, ਆਰ. ਡੀ. ਜੇਮਸਨ, ਮੈਕਵਰਡ ਲੀਚ ਆਰਚਰ ਟੇਲਰ, ਮਾਰੀਓਮ ਬਾਰਬੋ ਅਤੇ ਜਾਨ ਮਿਸ ਆਦਿ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਡਾ: ਸਤੇਦਰ ਅਤੇ ਡਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਰਤਾਰੇ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਡਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਨਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਸਨੂੰ ਉਚਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੱਸਿਆ।

ਪਰਿਚਯ

ਲੋਕਧਾਰਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜੀ ਸ਼ਬਦ 'ਫੋਕਲੋਰ' ਦਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜੀ ਮੂਲ ਰੂਪ ਫੋਕ (*flok*) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਏਗਲੋ ਸੈਕਸ਼ਨ ਸ਼ਬਦ ਫੋਕ (*FLOK*) ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਰਮਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ (*volk*) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਲੀਅਮ ਥਾਮਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਸੱਭਿਆ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਫੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਰ (*Lore*) ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ (ਅਜਬ ਸਾਧਾਰਨ ਜਨਤਾ) ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। (*Lore*) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵੀ ਐਗਲੋ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਾਰ (*lar*) ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗਿਆਨ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੌਹਨ ਵਿਲੀਅਮ ਥਾਮਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਸਾਮੱਗਰੀ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫੋਕਲੋਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ, ਵਿਸਵਾਸ, ਲੋਕਗਾਥਾ ਅਤੇ ਅਖਾਣ ਮੁਹਾਵਰਿਆ ਆਦਿ ਨੂੰ ਲਿਆਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੋਕਲੋਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਕਿਹਾ। ਵਿਲੀਅਮ ਥਾਮਸ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬੜੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ ਮਿਲੀ।

ਵਿਲੀਅਮ ਥਾਮਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫੋਕਲੋਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਰਲਿਓ, ਇਸਪਨੋਜ਼ਾ, ਜਾਰਜ ਫਾਸਟਰ, ਆਰ. ਡੀ. ਜੇਮਸਨ, ਮੈਕਵਰਡ ਲੀਚ, ਆਰਚਰ ਟੇਲਰ, ਮਾਰੀਓਮ ਬਾਰਬੋ, ਅਤੇ ਜਾਨ ਮਿਸ ਆਦਿ ਦਾ ਵੱਡਾ

ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ, ਮਾਰੀਓਮ ਬਾਰਬੋ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਫੋਕਲੋਰ ਦਾ ਅਰਥ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਤਣ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸਕੂਲ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬਾਰਬੋ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਦੀ ਉਕਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੋਕਲੋਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤਕ ਦੀ ਉਕਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੋਕਲੋਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੌਖਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਚੇਰੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਾਲੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਫੋਕਲੋਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਆਚਰਨ ਟੇਲਰ ਅਨੁਸਾਰ "ਫੋਕਲੋਰ ਇਕ ਸਾਂਝਾਂ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਦੰਦਕਥਾਵਾਂ, ਨੀਤੀ ਕਥਾਵਾਂ ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ, ਲੈ-ਮਈ ਗੀਤ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗਾਉਣ, ਮੰਤਰ ਅਖਾਣ ਅਤੇ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।" ਇੰਝ ਆਚਰਨ ਟੇਲਰ ਵੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਗਾਰਿਕ ਸਾਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਜ਼ਾਨੀਮਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ " ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਚੀਨ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਰਿਵਾਜਾਂ, ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਦੇ ਸਭਿਅਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸਿਖਿਅਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਊਦਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਪਰੀ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਕਥਾਵਾਂ, ਦੰਦਕਥਾਵਾਂ, ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਰਹੁਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਖੇਡਾਂ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ, ਅਖਾਣਾਂ ਕਲਾ ਸ਼ਿਲਪਾਂ, ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਆਦਿ ਤੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੈ ।²

ਜ਼ਾਰਜ ਫਾਸਟਰ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬੁਝਾਰਤਾਂ, ਗੀਤਾਂ ਅਖਾਣਾਂ, ਲੋਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੋਰੀਆਂ, ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।³

ਪਰੰਤੂ ਆਰ. ਡੀ. ਜੇਮਸਟ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ "ਲੋਕਧਾਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਅੰਗ ਹੈ । ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਮਿੱਥਾਂ, ਦੰਦਕਥਾਵਾਂ, ਪਰੰਪਰਾ , ਲੋਕ - ਕਹਾਣੀਆਂ, ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ, ਨਾਚ ਪ੍ਰਾਕਿਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੱਗਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।⁴ ਇੰਝ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਸ ਕਥਨ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਜ਼ੋਰਦਨ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਸਾਮੱਗਰੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਕਦਮ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਧਾਰਾ ਕਿਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਵਿਗਸਦੀ ਅਤੇ ਸਿਰਜਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਧਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸਬੰਧਿਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਅਰਥ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜੋ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦਸਤਕਾਰੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਧੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਪਰਸਪਰ ਅਨੁਕਰਣ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਡਾ: ਸਤੋਂਦਰ ਅਨੁਸਾਰ "ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੂਲ ਤੱਥ ਲੋਕਮਾਨਸ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰੂੜੀਗਤ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦੇਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਕਿ ਫੋਕਲੋਰ ਦੇ ਪਰਿਆਇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 'ਲੋਕਧਾਰਾ' ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਰਤਾਰੇ ਵੱਜੋਂ ਅਤੇ ਇਕ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਡਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ ਦਾ ਵਧੇਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਡਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਫੋਕਲੋਰ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸ਼ਬਦ (ਲੋਕਯਾਨ) ਹੀ ਹੈ। ਲੋਕਯਾਨ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਡਾ: ਬਿੰਦ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਿਰਖਣ ਪਰਖਣ ਦਾ ਸੁਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਡਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ (ਲੋਕਧਾਰਾ) ਨੂੰ ਲੋਕਯਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ ਫੋਕਲੋਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਚਿਤ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੋਧੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਯਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਡਾ: ਬਿੰਦ ਲੋਕਯਾਨ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਉਸ ਵਾਹਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਯਾਤਰਾ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਡਾ: ਬਿੰਦ, ਐਸ. ਕੇ. ਚੈਟਰਜੀ, ਅਤੇ ਡਾ: ਭੋਲਾ ਨਾਥ ਤਿਵਾੜੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਡਾ: ਬਿੰਦ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਉਹ ਗਿਆਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ

ਕੇ ਪੀੜ੍ਹਿਓ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰੇ ਲੋਕਯਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਭਾਸ਼ਾ, ਅਨੁਸ਼ਠਾਨ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਕਿੱਤੇ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਆਦਿ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਡਾ: ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਥਿੰਦ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ, ਲੋਕਮਾਨਸ, ਲੋਕ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਡਾ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਤਲਾਸ਼ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਨ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਸੰਸਥਾ ਵਰਗਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਡਾ: ਬੇਦੀ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਕਠਿਨ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਡਾ: ਬੇਦੀ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ:

ਲੋਕਧਾਰਾ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਗਹਿਰੇ ਅਧਿਐਨ ਬਗੈਰ, ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਇਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਾਂਗ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ, ਕਦਮ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮੇਚ ਕੇ ਤੁਰਦਾ, ਹਰੇਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਤਾਰੇ, ਵਸਤੂ ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜਲੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਭਾਵੇਂ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਅਦਭੁਤ ਹੋਵੇ, ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਬੇਯਕੀਨੀ ਤੇ ਮਿਥੀਕਲ ਹੋਵੇ, ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ-ਮਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾ ਬੇਦੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੀ ਪਸਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮਨ ਦੀ ਸਹਿਜ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ ਹੈ। ਡਾ: ਬੇਦੀ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਸਰੰਚਨਾ ਚ ਲੋਕ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਮਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਡਾ: ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਡਾ: ਕਰਨਜੀਤ ਅਨੁਸਾਰ:-

ਲੋਕਧਾਰਾ ਜਾਤੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਮ ਕਾਲ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਦਮ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੱਤਰ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ।

ਡਾ: ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਚ ਨਿਜਤਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਧਾਰਾ ਅੰਦਰ ਚਿੰਤਨ ਦੀ

ਸਹਿਜਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਸੋਚ ਮੁੱਢੇ ਸੁੱਚੇ ਸੰਕੀਰਨਤਾ, ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਇੱਥੇ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ , ਦੂੱਜਾ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਤੀਜਾ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਧਾਰਾ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਮਨੁੱਖੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਦਿ ਕਾਲੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮੌਖਿਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ , ਬਹੁਰੂਪਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਹ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਚੇਤ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਇੰਝ ਲੋਕਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਜਿਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਭਾਗ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਲੋਕਧਾਰਾ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਐਸਾ ਵਿਹਾਰ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੂਹ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹੈ ।

ਸੰਦਰਭ-ਸਾਹਿਤ :

1. ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ' ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ 1988
2. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ ਮੇਲੇ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 1986
3. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ , ' ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪੱਖ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਕੋਆ, ਸੁਸਾਇਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ 1985
4. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ , 'ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ, ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ , ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 1981(ਚੌਥੀ ਵਾਰ)
5. ਘੁੰਮਣ, ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ, 'ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਅਖਾਣ', ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1996
6. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ' ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ', ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1987